

Оградаа кірчеткенімде, холымдағы хас, пазох сағ чох пазын түбі чох көгілбей тигірзер көдіріп, «хи-ах» тіп, ачырғастығ табыснаң хыс-хырыбысхан. Арса, прай даа хысхаңах чуртазы анда көрінген. Усчат-хан харахтары, пөзікте халған хынған арғызынаң саңайға анымчохта-зып, чабыл парғаннар. Пазы, пос ла чирзер салбаңнап, сөөгі аар полы-бысхан.

Ам даа, сағын килзем, харах ла алнында осхас ол хастың түгенңі көрізі. Аның үчүн позымны өлгенче пыролим. Обал-худай.

Иирде, Хызанча хончың өрекенні мўнге хығыр киліп, азырангабыс. Хайдаг даа полза, чапсых мўн.

Пір-ікі күннең тамах тоғызы тоозылған. Хас таа, мўн дее ундудыл парған полған. Тігі хаңааны тыхтап чөрчеткем. Кинетін үстүмде — хас табызы. Харахтарымны көдірібісsem, тигірде хас учух чөр. Пістің не чурттың үстүнде айлахан чөрче. Пөзік. Ёр көр турғам. Айлахта-нып-айлахтанып, Алтын көлзер алдыра учуга халған. Хызикке чоох-тапчам. Ол тіпче:

— Пірсін чобат салгазың. Ам аны тілепче полар. Чахсаа ла пол-бас...

Ікінңі күнінде, комбайнымны өөн аалзар апар салып, ибзер килгенімде, тигірде пазох ол хас. Өкпеленібіскем: минің не чуртым үстүнде айла-хан чөріп, чахсы ла нием төлкелепче полбас пу айна. Мылтых сыгар килгем. Атарға улап чөргенімде, көлзерөк учуга халған. Мин, сині төлкелеттірем тіп, істім тарланып, мылтиимны ілгіссер іл салғам.

Мин улам на өкпеде. Ноо айназына сырбал парды тіп сағысха түсчем. Хас кізі нием ізе. Сағыс чоғыл. Пос алынча пөгінчем. Хы-занча өрекен, нием ле полза чоохтаңлап, улам на хосча. Мының алнында мындаг кирек полған... Іди тіеңнер... Аны истіп, худым улам на хуйбырапча.

Мин тоғысха парыбысчатхан арада ол хас ааллап ла килчеткен осхас. Илееде күн ирт парған. Пірсінде, позырахта, ибде пол парғам. Ипчим кип-азахтар тікчеткен. Мин палты сабы чазапчатхам.

— Паба-аң, огородта пазох ол хас учух чөрче, — кинетін тасхар-тын тун оолғым чүгүр килген.

— О-о, амох... — өрін парып, мылтиим хаптым.

Хызанча өрекеннің кип-чоохтары сағысха тыс пирбин, хастың сыр-бал парған хылыгы чүреемні хатырыбысты. Мылтығымны көстеп, хый-лағ пазыбыстым. Өкіс хас, аны ла сагаан чіли, чирге паарли ханатта-

рын чазыбызып, аңдарыл парған. Саңай чүреене теңен осхас. Хый-мырабаан даа. Ағыл киліп. Хызикке пирчем.

— Ма, чулыбыс.

— Маң чоғыл. Хызанча өрекенні хығыр кил. Чулзын.

Хызанча өрекен тоғысха чапсынды. Піс, пір дее ле нием полбаан чіли, тоғызыбыстох айнытчабыс. Түрчедең өрекен ёрүге түскен.

— Йо, халах. Хайди арып парған-а пу хас. Күскүде симіс поларға кирек се. Мының хуруғ ла сөөгі.

— Арых таа полза, мўні сыхпас па, — чараттым.

Хончың, хасты чулыбызып, істің чарчатхан осхас.

— Йо, худай, — чачыраңни түсті пазох өрекен.

— Нием пол парды? — Хызик чочып парған осхас.

— Көрзер, паары ханча ла, — пісті хыринзар хығырча. — Прай соол партыр.

— Ханча кирек се?

— Мынча ла хайди полар? Прай хайылып, соол партыр ноо... — хас паарын піске көзітче. — Мынзы іргек. Түнеегізі тізі полған. Көрзер, аң-хустың даа хынызы хайдаг илбек ниемдір, эй. Паары түген-генче чобалтыр хайран парасхан.

Минің, аны ла испинең, чүреем ачи ле түскен, — чоогын тохтадып, сағысха түзібіскен Пенке.

— Анаң чи? — сурчам.

— Сүбүрекке ораап алып, Алтын көл чарынзар апарып, көом сал-ғам. Олох өөрезінең көөленіскен орыннаң чіке. Кізіні ле чіли. — нан-чым, пазын төбін түзіріп, «Приманы» сор сыххан. Сымзырых ла оды-рыбысхан, арса... ам даа Пенке нанчымның харааның алнында ол ікі хустың түстегі осхас көгілбей көөленізі...

ЧУРТАС АЙЛАНЫЗЫ

Асап пазох, күбүр хар алтындағы чадыхха сүрнүгіп, аңдарыл пар-ды. Пүкүлее позынаң харға пата халған. Күзі тоозылчатханға харах суу сыхханча ачырганча. Чығанахтарына, тізектеріне тіреніп, хайди-пиди көдіріліп алды. Сырайынча таң хар хайылып па, таң харах чазы ба чолахтанча. Ікізі дее полар. Аның аннаңар сағынар саа чоғыл. Ам хайди азахха турып аларынаңар сағыс. Худайнаң, хости турған төкпес ағаа чөлег пол пиргедег. Оң холинаң андар ирегестенче, че хатабох

харзар кўпли халған. Тынастап ала, халғанчы кўзін чыы тартынып, чадыбысты. «Йо, худай, арса, чуртазымда пу түгенчи хаалаам пол парды? — пазында изи чох харасхы сагыс айлахтана түскен. — Чох, иди полбас».

Түрчедең хайда-да тайга істін ырах чоңландыра алас масхазынаң тоң агасты сапхлпчатханы истіле түскен. Я, тіріг ниме парох пу соох тайга хойнында. Олар пос чуртазынаң чуртапча. Тайга оларның ибі.

Асап ла, соох чирні хуцхатанып, кўзі чоғына мында чобалча, ачырганча. Ыр дее чатпаан ол (арса, агаа иди пілдірче бе), че кип-азагының соохха хатыбысханын сизінібіскен. Иди сооп пастабысханға тōйй. Піди ле чатса, тамырдағы даа хан пузабызарға ыр нимес. Чох, турарға, хыймыранарға кирек! Піди тыып таа парар.

Ізенче кизілерге чидеріне. Тайраның хара харахтары пазох өрініснең сагыларына, учуп, майых парған позын ирке холларынаң чылыдарына. Сагам аның чобаан ізеніс ле оортах сүрче, иди-сөөгіне саг пирче. Чидер ол, хайди даа чидер.

Ханча пар кўзін чыынып, холлары-азахтарынаң тірен сыхты. Хоргамчыл осхас аар, көдір тее полчаа чох пазы айлана түскен. Харахтары алнында, тізең, түгдүр сарыг сагыннар көрінібіскен. Пазы тыыстатып, хулахтары сыңыраза түскеннер. Ниме дее полчатсын, ол турар. Хымысхалар чили ызырчатхан харға пат парған холларынаң ол төкпессер чылча. Хайди-пиди чызынып алды. Тырбахтанып ала көдіріл килген, че пазох ла көксінең төкпесті арта аңдарыл парды. Хайтпас, соох чирдең не турып алғаны чахсы. Түрче тынанып алза, ол алнынзар парар...

* * *

Тирең тайгазар Асап аңчыларнаң пўул пастагызын на хыстага сыххан. Ам даа чиит. Чибіргі ўс ле частыг.

Тайга пори чирде төреен оол армия соонаң аар-пеер парарға чаратпаан. Орнында тогыс. Лесхозта. Мындох, Тайранаң ўлузін піріктіріп, хоных төстеен.

Тайгаа пизөлең сыхханнар. Турацахтарында тооза ниме пилен. Аңна ла.

Албыга, тиин, чорых аң теерлерін пилетеп парирлар. Оларны Икен апсах апарар полған. Хайди-да килбинче. Азых ағылар полған. Тайраның даа тылаазын аңнаң піліп аларчых. Ипчизін сагысха киргенде,

Асаптың істі ачи түскен. Тайраны көрері килче. Көөленіснең толған хара харахтарын, хар осхас арыг наахтарындағы оймагастарны... Пірдең, больницаа кірди полза, арса, ікөлеңні дее... Кем дее ползын: хыс таа, ир дее — Асаптың ханы. Таныс нимес көңінің хылы сыңыратча аның істін.

Турацахсар киргенде, аңчыларның улии, Мохнай апсах, аны пөктіріснең удурлаан.

— Асап таң ипчизіне сагыныбысты. Аңчы андаг полбацаң.

— Хаттың хойны чылыг, ізе, — ачыг тілліг Сор андарох.

— Че, чидер. Киректі ундирға чарабас, — чонын тогысха сыгарча Мохнай апсах. — Асап тігі Хойрых пилнің істінзер парар. Анда пўул полгалахпыс. Сор, ачыг тіл, сала оортах арах парзын. Пір ле чыл тайгада нимес. Хыр чалның кистінзер...

— Пылтырох анда пір тізі албыгаа молчап салғам. Мынчага тууп салбады ни... — мында даа Сор тыстан полбаан, хырых азыра частыг ирен. Аңчылар хайхасчалар аның тайгада чоохтанмин сыдапчатханына. Че ўлүстіг аңчы.

— Тайгаа сыхчазың ізе, Сор. Тілің тартын. Син, Чамон, Кўлбўс холынзар... — тайга істін ўлестірглеен Мохнай апсах. — От, якра, пўун хар — оң даа полар ни? — тастына сыгара ікінчелеп салған ол соонаң.

Сынап таа Асапха пўун оң полбаан. Тирең кўбўр харда саналар патча. Мойнағы даа, чыс хаап полбин, аны ла ибіре сөөртел чөрче. Читі кірестееннер Хойрых пилнің істін. Итсе, сагыс таа аңнаста нимес, алнында Тайраның на позын хыгырчатхан чылыг көрізі. Асаптың сирегі дее чоғыл, көріс тее омас осхас. Хар, тізең, улам на халбах, хойыг. Ибіре тооза пора ла оң. Таң тигір, таң чир. Амырын угаа амыр, сымзырых. Харның на сыбыхтап түсчөткені пілдірче. Хысхы поэның оңдайынаң сіліг, аарлыг.

Иирде килгенде, Асап хуруг холлыг. Итсе, Асап ла хуруг килбиндір. Прайзы даа. Чамонның на хахпанына пір албыга хааптыр.

— Икен килбинібісті. Азых тоозылыбысты. Тар даа чарым айга читпес, — нимелер аразында хасхланған соонда Мохнай апсах пөкче. — Таңда піреезіне парарға килізер. Саналыг.

— У-у, Мохнай, син алыныбыстың ма? — ўрүкче Сор. — Мынча ырах. Иліг-алтонча пирстаны. Чох, мин алыг даа ползам, парбаспын, — кизе саапча. — Кичичек пала нимеспін.

— Пасхазы парар, — төдір пазынминча апсах. — Чамон, Асап, Сороол... Кем парар?

— Мин пол полбаспын-а, — хыйа сабынча Сороол.

— Пу даа кізі олган нимес, — хосча Чамон.

Асап ла пу сарысха хары полбаан. Пес хыринда мылтығын сымзырых ла арыглапча.

— Син чи, Асап, хайди сағынчазың? — Мохнай андар айлана түсті.

— Хайди даа кирек са? — пулбыран салган Чамон.

— Пирдеезі парбаза, хайди... Пирдең, тар чох ние идербіс. Тигірі ле тизе атхлапчазар...

— Че, чарир... Мин парам, — кинетін не Асап чарат салган.

— Мынча ырах өлімге парарга ба? — чораа ла чоохтан салган Сор.

— Асап чиит, парзын, — чарат салганнар аңчылар.

Иртен чап-чарых, айас тигір. Киі ле тазылама соохха сыңырапчатханга төй. Пызыңнапчатхан хар азах алтында нымзах ла хыңырапча.

— Соор чолы ибiт арах. Сынап Чабас сынын орта пілчетсең, іди дее пар. Анча чағын арах. Сынын ла азыбыссаң, он писче пирста пазынаң ибде поларзың, — чөп пирген Мохнай апсах. — Итсе, чол-чох ниик полар... Ибде пір-ікiңе хонып таа ал. Арса, ипчiң дее нииктеніп алган... Килерiн-де пастыхтар көргей. Ундутпа — кирекке ысчам. Икен табырах килзiн. Че, чахсы чидіп ал. Айбынма...

Асап саңай чахсы сананы азаана ипти кизіп алган. Учазына мылтых паза ікi күнге чидер азых артынып, чол сығыбысхан.

— Син хайдар? Амох пар нандыра, — алнына кірібіскен Мойнағын көксөбізіп, иніс индiре ідінібіскен.

Соох таа полза, хар хатарга маңнанминдыр. Сыын теерізінең дее төзеен чалбах саналар илееде пат парчалар. Чол суг хоостыра инче. Парарга ниик.

Кирекке парчатханы Асаптың көңінін тiнiн тутча. Пирдең, Тайра. Агырчатхан туста Тайра аны чохсынча полар. Асаптың іңезі кинек. Больницаа даа чит полбас. Эк, Тайрачаам, иркем. Арса, мынчага теере Асапты кичічек хызыл кiзiңек тее сағыпча... Чидікпинчче ол тоғазыга. Харааның алнында хойыг састы. Тайраның хап-хара харахтарындағы өрчi сустары сағылысчатханы көрiнче. Иптiг ирнілерінең ырыстыг күлiмзiрепча ол, Асапха кичічек кiзiңектi көзiдiп... Талбырапча чүрек. Табырах, Асап, табырах. Пуүнөк чит, хараазы даа ползын.

Хысхацах тонының мойдырыгы, пöрігiнiң чагалары, кiрбiктерi соохха хыролабысхан даа полза, Асапха iзiг. Тооза иди тирлепча, че ол, чорыгын амыратпин, алнынзар ла. Ханча парыбысханын пілбинче. Пірееде таныс ачыгастар, чол хазындагы тыт-хузухтар көрiне түсче. Тайгаа сыхчатханда тоғасхан нимелер.

Чабыс күн чарым күнге чидібістір, пирдең, аңчының харны даа хо-быхтабысханга төй. Тайнанып аларга кирек. Саналарын даа суурбин, чол хыриндагы төкпеске мұне одырыбысхан. Арчымагынаң хурғатхан ит, сухарь ние сығарып, чiп алды. Сыырыгыбысханда, тура хонып, пазох ла чолын айныт сыххан.

О-о, мына, чилегелерінең хорғыстыг хасхайып, чилге аңдартхан чоон тыт чадыр. Тозап парган суучахты кизіре. Тайгаа сыхчатханда, пу тытты Чамон Асапха көзіткен.

— Пу тыт учуғынаң Чабас сынынзар аңдарылтыр ноо.

Чабас сынын Асап кичігдең сыгара чахсы пілче. Аңаң Чамоннаң сурыбысхан:

— Мыннаң Чабас сыны ырах па?

— Хайди сагаа тир: писче пирста полар, — ікінчiлеен Чамон.

— Ноға-да піс пуга теере угаа үр килдібіс... — пос алынча сағынган Асап.

— Тайга чориі узах, — чарытхан аның сағызын андада Мохнай апсах. — Чолча піс хырыхха чағын пирста кил салды поларбыс.

Ам пу чоохты сағысха кирче Асап, істiнде пөкче. Сынап пу чадыхтаң Чабасха писче, андартын он писче полза, чибіргі. Ибіре хырых. Чабас сыны азыра чағын. Агаа ла чидіп алза, Асап аалга хайди даа чидер. Андагы чоллар, тағлар агаа таныс.

Үр дее сағынмин, саналар учуғын чолдаң хыйа силді. Тайга өйіне кірібіскен. Ол ла тыт учуғы хоостыра алнынзар тутча. Парарга аар полыбысхан. Төкпестер, чадыхтар, ағастар, удур-төдір салааларынаң пик тудынысхалп салып, Асаптың чолына улам на харыг полчалар. Пірееде сыбыцахтар аразынча мөкейіп тее парарга килісче. Күн, тізең, тоғыр турған сынынң пазына паарлаңыбыстыр. Орай поларга чөр. Чалаас арах төң индiре пар-чох күснең ідінібіскен.

Алнындагы іріктебіскен чоон тыттың төзіне чит париганда, саназын айландыраға маңнанмин, Асап тытха сас парган. Сана тыңыри ла түскен. Асап, харыстап парып, хости төкпеске көксiнең наари аңдарыл парган. Учазындагы мылтых пазынаң чахсаадин хос пирді. Тын алып полбин, үр айлахан чөрген. Істiнде пiрде тытха, пiрде төкпеске өкпе-

лен сыхча. Че оларны, тыны чох нимелерни, тарынза даа, хайди идип алар. Килег чох турчалар.

Ам хайди полцаң. Сана чоғыл. Чазаң ла парарға кирек. Хар тирең. Харааға пастырғадаң. Чолдаң даа ырах килибискен. Ачыргасха мында ылғаптаачат. Алнынзарох ла парарға. Чабас сынынзар. Кип-азағы тооза почылап парган. Тасты, тізең, соохха хат парып, саргаас чили, хоґдырапча.

Иледе орай полыбысханға тōй. Күн хости сынға кōленибискен. Хайди даа пол, че Асап пилинибисті — пūн аалға чит полбас. Тайға истине пūрүңкү паарланыбысханда, ол хараазына хуруґ одың билетеп сыххан.

Чилге аңдарылған тыт таап алды. Чилегелериниң тōзинер хуруґ салаалар тазыпча. Харасхы ла пол парганда, от тамысты. Эән тайға истинде пир дее тиріг ниге чох осхас, аннаңар даа Асаптың истинде харасхы. Ибиге сымзырых ла. Хаңан от чалыны алнында кōглиг ойнап сыхханда, Асаптың исти истенибискен. Одың на читсин, таңда, күн чарыза, ол аалға чидер. Хуруґох тайнанып алған. Түрчедең тоны, ыстаны чылыға оорнаң ыстал сыхханда, майыхханына Асаптың кирбиктери постары ла чабыл сыххан.

Үр узаан ма, чох па, че сыырыхханына усхун килген. Одының орнында пир-ики ле кōс пūлес хызарған. Ибиге тун хараа, чыплама харасхы. Сырайын на чочыда, тамчыхти хар тоолаан. Ок, пазох хар. Тоозылар ни ол. Уйғузы саңайға ачыл парган. Соох прай ла халтыратча. Холнаң хости харбастаґлап, хуруґ салаа таап алды. Ам даа успаан күлнi хасхлабызып, үстүне одың ууґ сыххан.

Хаґлазып ала, хайди-пиди тоозылза-тоозылбас харааны тобырып алған. Тигир тōзи хазарыбысхандох, кōп нимес тайнанып алып, пазох чол сыгыбысты. Кичеек ле сағыснаң чикелеен саринзар. Анда полар Чабас сыны. Пūн ол ибге хайди даа чидер.

Че чуртаста иди ле полбинчаттыр. Изенізи Асаптың толбаан. Күбүр харға патып ала, сыт аґастар аралы ачыґастарча майыхханча чōрген. Пиреде таң поэныңох истерине урун парча ба, таң пасха кизинине бе. Чахсы кōрибис турза, сынап таа поэны. Хайдаґ айна чолына кир пардым тiп, истинде окпеленче. Иди пазох харааға пастыр салған. Хайди-пиди пазох хонып алды.

Пиди Асап нинче-нинче харааға пастыр салды. Оңнан полбиныбысхан. Пиреде өзеннер, сыннар даа тōй пидирибисче. Хайдар даа парза, олох аґастар сарайыс турчатхан осхас.

Азығы хаңанох тоозыл парган. Халғанчы сухарь ахсында ноо күн полғанын даа ундут салған. Харын даа, мылтых полып, тиин, алас идинең кūs хозынып ал турған.

Ам пир дее ниге чоғыл. Ух тоозыл парганда, мылтығын даа, аар-чүк полбазын тiп, силибискен. Хынныґ ла пычағы халған. Аннаң ниге идип алар. Аң хыринда чат пирбес. Сағыс таа пūлестелче, кūs чоғыл. Хайдар даа парарын пилбинче, пир ле чирде одыарға чарабас. Пир дее кизі аґаа пу тыны чох соох тайғада полыс пирбес. Посха ла изенерге кирек. Пиринерге чарабас мындаґ хазыр үлүске. Чуртир үчүн, прай ниге үчүн...

* * *

Асап кōп нимес тынанып алғанға тōй. Кирбиктерин кūsнең азып, ибиге харахсынча. Күн таң ам на сыхча ба, таң кизин парыбысхан ма. Че тайға исти ам даа чарых. Ибиге андаґох сымзырых. Хулахтары ла күүлепча, сыңырапча. Аґастар салааларын тазылада тоортчатхан соохха улам на чахсы тамырында ханы чох Асапты иреелирге.

Ок, ноґа пир дее чулычах тоґаспинча ни Асапха? Аны хоостыра ол чызынып таа кизилерге чидерчик. Пу ла сымзырых соох тайға аґаа хомды полбазын.

«Каак, каак!» — ниткези үстүнде, сиирлеринче чимирестиг хымысхалар сүрiп, окис хустың табызы истиле түскен. «Ок, тiл пилбес хус, чүренеде кōп нимес тее ачыныс полып, мині сыґардах пу тайғадаң, — чораа ла сурыныстыґ сағыс Асаптың пазында хайына түскен. — Син дее худайым пол пир». Че каактас ам хайда-да пасха орында алыспас тилинең аахтаан. «Пūн тиги дее сынға сыгып алцаң ползам, андартын, арса, пире таныс чир кōринер», — мōңис кōризин ырахта турған хайалыґ хырзар апарып, пūлестелчеткен сағыснаң сағынча Асап.

Кинетин ниткезинең кем-де туда пирди. Асап, ики холына тайанып, тōкпестең кōксин кōдирди. Алнында турған Мойнахты паза чаґдап одырган Чамонны кōр салып, сағызы аястал килген...

* * *

— Аса-а-ап! — ол туста хар осхас аппаґас орғаннаң, айыриина сыдабин, больницаа толдыра ипчи кизиниң өзелистиг табызы истилген. — Полыс пир, иркем!

Түрчедең идок, «аба-ааң» тiп хысхырған чили, «аа-аа-аа» табыс имчилерниң сырайларынча чарых күлимзирестер ойлатхан.